

Johann Wolfgang von Goethe DIE LEIDEN DES JUNGEN WERTHERS

1774

Werther heeft zich teruggetrokken op het land, waar hij Homerus leest en de natuur tekent. Tijdens een bal leert hij Lotte kennen. Als na een onweersbui de regen op de velden neerstroomt, noemt Lotte de naam van Klopstock (die in zijn gedicht 'Frühlingsfeier' een onweer beschrijft) en brengt daarmee hun gelijkgestemde gevoelens tot uiting. Hoewel Werther weet dat Lotte verloofd is, laat hij toch zijn hart voor haar spreken. Er valt een schaduw over zijn geluk als Albert, Lotte's verloofde, van een reis terugkeert. De tegenstelling in hun persoonlijkheid wordt heel duidelijk in een gesprek, waarin Werther hartstoehtelijk pleit voor de legitimiteit van zelfmoord, terwijl Albert deze als immoreel verworpt.

Om aan de onverdraaglijke situatie een eind te maken besluit Werther om Lotte en Albert zonder afscheid te verlaten. Hij gaat in een andere stad werken, maar hij voelt zich op zijn werk opgesloten als in een kooi. Hij ergert zich aan de bekrompenheid van zijn superieuren en de rivaliteit van zijn collega's en is in deze burgerlijke omgeving niet in staat tot diepere gevoelens. Hij voelt zich 'uitgedroogd'. Als hij uit een gezelschap wordt weggestuurd, omdat hij niet van adel is, is dit voorval voor Werther een welkome aanleiding zijn werk op te geven. Hij vertrekt naar het jachtslot van een vorst die hem heeft uitgenodigd. Onderweg bezoekt hij plaatsen uit zijn jeugd. De vorst weet hem niet lang aan zich te binden, omdat hij blind is voor de waarde van echt menselijk gevoel.

Werther besluit toch weer de nabijheid van Lotte, die intussen is getrouwd, op te zoeken. Hij kan zijn liefde voor haar niet betuigen. Hij meent bij Albert onverschilligheid, bezitterstrots en gebrek aan gevoel waar te nemen en vermoedt dat Lotte bij hem niet gelukkig kan zijn. Er gebeuren dingen die op een noodlottig einde schijnen te wijzen: Werther maakt mee hoe een knecht uit liefde een moordenaar wordt.

Tijdens de afwezigheid van haar echtgenoot leest Werther aan Lotte zijn vertaling van Ossians duistere gezangen voor en op-nieuw blijft hoezeer hun zielen verwant zijn. Hij omarmt Lotte hartstoehtelijk, kust haar, maar zij rukt zich los en vlucht in een zijvertrek.

Nog diezelfde nacht beëindigt Werther zijn afscheidsbrief aan Lotte, waaraan hij al lang geleden was begonnen. De dag daar-

na stuurt hij zijn bediende naar Albert, om zijn pistolen voor een reis te lenen. Met een bang vermoeden geeft Lotte hem de wapens. Werther trekt dezelfde kleren aan die hij in de balnacht met Lotte droeg en zittend aan zijn bureau schiet hij zichzelf dood.

Die Leiden des jungen Werthers is geschreven in de vorm van een briefroman, waarin de schrijver emoties kan uitdrukken. Het behoort tot de 'Sturm- und Drang'-periode. In *Werther* zijn veel autobiografische elementen terug te vinden. In 1772 ging Goethe naar Weizlar om aan het hoogste rijksgehoofthof juridische ervaring op te doen. Op een bal in het nabijgelegen Volpertshausen leerde hij Charlotte Buff en haar verloofde Johann Christian Kestner kennen. Hij werd verliefd op haar, maar zij wist hem 'kort te houden'. Goethe ging zonder afscheid te nemen naar Frankfurt terug. Onderweg bezoekt hij Sophie von La Roche en vat hij een grote sympathie op voor haar zestienjarige dochter Maximiliane. In hetzelfde jaar pleegde Carl Wilhelm Jerusalem, die Goethe op het bal in Volpertshausen had leren kennen, zelfmoord. Hij schoot zich door het hoofd met pistolen die hij van Kestner had geleend. Het motief voor zijn zelfmoord, die veel opzien baarde, was zijn ongelukkige liefde voor een getrouwde vrouw. De laatste aanzet tot de roman vormden de gebeurtenissen in het huis van de koopman Peter Brentano, die intussen was getrouwd met de twintigjarige jongere Maximiliane von La Roche. Na een hevige strijd met Brentano trok Goethe zich volledig terug en schreef in vier weken zijn *Werther*.

Een hele generatie herkende zich in de figuur van Werther, waardoor een Werther-mode ontstond en er zelfs zelfmoorden in Werther-stijl werden gepleegd.

De roman werd opgevat als protest van het gevoel tegen de verstarde conventies van de aristocratie en het burgerdom.

I.B.

Johann Wolfgang von Goethe

FAUST I

1808

Op een dag komt Mephistopheles, de duivel, in de hemel en knoopt met God een gesprek aan over 'de kleine God van de

wereld', de mens. Op de aarde is het volgens hem 'heerlijk slecht', de mensen blijven, hoe ze zich ook inspannen, klein van geest. Ze ontwikkelen zich niet, maar blijven, hoewel ze verstand hebben gekregen, op hetzelfde niveau. God is het daar niet mee eens en haalt als voorbeeld een zekere Faust aan. Hoevel deze op het moment niet zo duidelijk bezig is zich te ontwikkelen en God te dienen, weet God dat 'de mens dwaalt zolang hij streeft' en dat hij uiteindelijk het rechte pad wel terug zal vinden. Mephistopheles vindt dat God nogal voorbarig is met zijn oordeel over Faust. Hij is ervan overtuigd dat hij Faust kan verleiden en van de juiste weg afbrengen. God vindt het goed dat de duivel dit probeert en zo gaan ze over Faust een weddenschap aan.

Heinrich Faust is een oude geleerde, die zich in zijn leven heeft bezighouden met filosofie, rechten, medicijnen, en theologie. Hij heeft echter nog steeds het gevoel dat hij niet genoeg weet. Hij heeft namelijk als doel de absolute kennis te bezitten, alles te kunnen doorgronden. Omdat de normale wetenschappen hem die absolute kennis niet kunnen verschaffen, heeft hij zijn toevlucht tot de magie genomen. In een van zijn overboeken ziet hij het teken van de 'geest van de aarde'. Faust besluit deze 'aardgeest' aan te roepen, maar ook deze kan hem niet aan absolute kennis helpen.

Na deze teleurstelling ziet Faust geen andere mogelijkheden meer om op aarde zijn zucht naar kennis te bevredigen, hij denkt namelijk dat zijn lichaam hierbij een belemmering vormt. Hij besluit zich van het leven te beroven, in de hoop dat het hem na zijn aardse leven wel zal lukken de kennis te vergaren, die hij zoekt. Het geluid van klokken en koorgezang — het is Paasnacht — doet hem echter van zijn besluit afzien, omdat hij dit geluid associeert met de lente en de jeugd. Hij beseft dat hij nog geen afscheid van het aardse leven kan nemen.

Op Paasmorgen maken Faust en zijn assistent Wagner een wandeling. Onderweg sluit een zwarte poedel zich bij hen aan, en deze volgt Faust tot op zijn studeerkamer. Daar ontpopt de poedel zich als de duivel, Mephistopheles, en biedt Faust zijn diensten aan. In ruil voor de ziel van Faust is Mephistopheles bereid hem alles te laten zien wat hij maar wil. Ze sluiten een verbond. Indien het de duivel lukt Fausts leergierigheid te bevredigen en indien Faust berust in de 'matte tevredenheid', moet hij zijn ziel aan de duivel geven.

Dan begint Mephistopheles met zijn pogingen Faust absolute kennis te geven. Hij brengt hem eerst naar 'Auerbachs Keller', een café in Leipzig, waar gedronken en gefest wordt. Het kan Faust echter niet bekoren, hij wil er weg. Een volgende poging van de duivel vindt plaats in de 'heksenkeuken'. Hier worden

allerlei toverdrankjes gebrouwen, waarvan Faust er ook een krijgt. Het drankje dat Mephistopheles Faust laat drinken, maakt Faust dertig jaar jonger, waardoor hij weer voor de verleidingen van de lichamelijke liefde zal opstaan. Faust geloof niet in de werking van het brouwsel, maar drinkt het toch. Het middel blijkt te werken, want in een magische spiegel ziet Faust een meisje, op wie hij terstond verliefd wordt. Mephistopheles beseft dat hij een kans heeft om Fausts ziel te winnen. Daarom besluit hij Faust met het meisje in contact te brengen, door haar met Faust thuis op te zoeken. Om Gretchen, zo heet het meisje, voor Faust te winnen zet de duivel op haar kamer een kistje met juwelen neer. Gretchen weet niet waar het geschenk vandaan komt, maar ze is er heel erg blij mee, en laat het haar moeder vol enthousiasme zien. Deze vindt het voorval echter verdacht en brengt het kistje onmiddellijk naar de kerk. De duivel die ziet dat het zo niet lukt de aandacht van Gretchen op Faust te vestigen, probeert dan maar via Marthe, de buurvrouw, contact te leggen tussen hen. Het lukt hem via haar wel een afspraak te maken, en Gretchen en Faust kunnen elkaar in de tuin van Marthe voor het eerst ontmoeten. Na dit samenzijn kunnen ze elkaar niet meer vergeten. De duivel, die denkt dat de poging Faust via de liefde van het rechte pad af te brengen, zal gaan lukken, weet de hartstocht bij Faust nog sterker aan te wakkeren. De twee geliefden willen koste wat kost de nacht samen doorbrengen.

De moeder van Gretchen mag daarvan niets merken, daarom geeft Gretchen haar op aanraden van Faust een slaapdrank. Dit heeft echter rampzalige gevolgen. De moeder van Gretchen sterft aan de slaapdrank. Dit is echter nog niet alles wat er in die nacht gebeurt, want na een tijdje merkt Gretchen dat ze zwanger is. Ze is zo wanhopig, dat ze boete wil doen en ze brengt daarom bloemenoffers aan Maria. Valentin, Gretchens broer, heeft allerlei geruchten gehoord over zijn zus en wil haar opzoeken omdat hij ongerust geworden is. Voor Gretchens deur ontmoet hij Faust en Mephistopheles. Het komt tot een gevecht tussen Faust en Valentin, waarin deze laatste de dood vindt. Faust moet daarom vluchten.

Op een dag neemt Mephistopheles hem mee naar een feest waar het er vrolijk aan toegaat, er wordt gedronken en geflirt. Wanneer Faust in de feestvierende menigte een meisje ziet dat hem aan Gretchen doet denken, wil hij weten wat er van haar geworden is. Als hij het vraagt, hoort hij van Mephistopheles dat ze een kind gekregen heeft en dat ze dat verdronken heeft. In de verwachting wacht ze nu op haar terechtstelling. Faust vat onmiddellijk het plan op samen met Mephistopheles Gretchen te gaan bevrijden. In de kerker, waarin Gretchen is opgesloten,

aanschouwen ze een deerniswekkend tafereel. Gretchen is krankzinnig geworden, waardoor ze Faust eerst niet herkent. Faust probeert haar ervan te overtuigen dat ze nog vluchten kan. Wanneer Gretchen echter ziet dat Faust samen met Mephistopheles naar haar toegekomen is, weigert ze nog langer naar hem te luisteren. Ze wil in de kerker achterblijven om daar Gods oordeel te ondergaan. Onderwijl probeert de duivel Faust ervan te overtuigen met hem mee te gaan, en Gretchen achter te laten. Volgens hem is ze veroordeeld en niet meer te helpen. Dan klinkt Gods stem uit de hoogte, die zegt dat Gretchen niet veroordeeld, maar juist gered is. Mephistopheles verdwijnt, Faust met zich meetrekkend.

Het toneelstuk *Faust* is het belangrijkste werk uit de klassieke periode van de Duitse literatuur. Er is geen tweede stuk waarover zoveel geschreven is en waarvan zoveel verschillende interpretaties gegeven zijn.

Goethe heeft zijn verhaal over Faust gebaseerd op een sage uit de 16e eeuw. Omstreeks 1500 woonde er in de buurt van Knittlingen in Württemberg een man die Faust heette, en die zich met magie en andere duistere praktijken bezighield. Het verhaal gaat dat hij op een bepaald moment zelfs een pact met de duivel gesloten heeft.

In de loop van de geschiedenis hebben veel mensen het leven van Faust als inspiratiebron gebruikt. Onder andere de Engelsman Christopher Marlowe, die er omstreeks 1589 een toneelstuk over schreef, Doctor Faustus. Dit toneelstuk is verder bewerkt tot een poppenspel, dat Goethe in zijn jeugd zeker gezien heeft. Hij was dus al vroeg bekend met het Faustmotief. Op latere leeftijd heeft hij ook het volksboek met dit thema, dat Nikolaus Pfizer in 1674 schreef, leren kennen.

Naast *Faust* I heeft Goethe nog een tweede toneelstuk geschreven over deze geleerde man: *Faust* II. Dit werd pas in 1832 gepubliceerd, het jaar dat Goethe stierf. Ook in *Faust* II probeert de duivel de leergierigheid van Faust te bevredigen en zo zijn ziel te winnen. Dat lukt hem uiteindelijk niet en dus verliest Mephistopheles de weddenschap met God, want hij kan Faust niet van het rechte pad brengen.

Ook na Goethe heeft het thema van Faust en de duivel als inspiratiebron gediend. In 1936 schreef Klaus Mann zijn roman *Mephisto* (zie aldaar) en in 1947 verscheen het boek *Dr. Faustus* van zijn vader, Thomas Mann.

J.T.

Het verhaal van *Wilhelm Meister* is geen verhaal met een duidelijk begin of einde. Goethe vertelt een gedeelte uit het leven van Wilhelm, waarin deze een ontwikkeling doormaakt. Deze ontwikkeling verloopt moeizaam. Wilhelm wordt door schade en schande wijs, hij leert van de fouten die hij maakt. Hiermee wordt niet gezegd dat hij aan het einde van het boek ook aan het einde van zijn ontwikkeling is, die gaat gewoon door.

Wilhelm is de zoon van een welvarend handelaar. Wilhelms vader verwacht dat zijn zoon hem zal opvolgen, maar Wilhelm heeft andere plannen. Hij wil een opvoeding zoals ook de adel die krijgt, om zo zijn persoonlijkheid te ontwikkelen. De adelijke mens heeft van oudsher de gelegenheid zich zowel lichamelijke als geestelijke te ontwikkelen. Omdat hij een representatieve functie heeft en vaak in het openbaar optreedt, heeft hij een veelzijdige opvoeding nodig. Voor Wilhelm, als zoon van een handelaar, is dat niet weggelegd. Wilhelm, die altijd al gefascineerd was door toneel, denkt dat hij in het theater een persoonlijkheid kan worden, omdat hij als toneelspeler ook in de openbaarheid kan treden.

In zijn jonge jaren is Wilhelm dagelijks in het plaatselijk theater te vinden. Daar heeft hij Mariane ontmoet, een actrice op wie hij verliefd geworden is, wat zijn interesse voor het toneel nog eens vergroot. Hij heeft niet in de gaten dat deze theaterwereld een schijnwereld vol klatergoud is, en dat hij niet de enige geliefde van Mariane is.

Om Wilhelm ervaring in het handelsvak te laten opdoen vat Wilhelms vader het plan op zijn zoon op reis te sturen. Zo kan Wilhelm zijn gedachten op een rijtje zetten en tegelijk wat zaken voor zijn vader afhandelen. Wilhelm grijpt deze kans om weg te komen uit zijn ouderlijk huis, dat hem begint te benauwen, met beide handen aan. Hij neemt afscheid van Mariane en begeeft zich op weg.

Op een dag ontmoet hij in een herberg een toneelgroep, en hij raakt al vlug gecharmeerd van de actrice Philine, die tot dit gezelschap behoort. Door zijn verhouding met Mariane is Wilhelm echter kritischer geworden, en hij laat zich niet met deze lichtzinnige vrouw in. In Wilhelm begint zich nu ook een beetje verantwoordelijkheidsgevoel te ontwikkelen, want hij neemt de zorg op zich voor het meisje Mignon, dat door iedereen gene-